

A II. Vatikáni zsinat: a kontinuitás hermeneutikája

A 2005-ös év, a II. Vatikáni zsinat lezárásának negyvenedik évfordulója ismét ráirányította a figyelmet a zsinat autentikus értelmezésének kérdésére. Nevezhetjük-e teljesen új kezdetnek a zsinatot, amely szakított a zsinat előtti, „trienti” egyházképpel és -modellel? Mennyiben helyes és megfelelő „zsinat előtti” és „zsinat utáni” egyházzól beszélni? Valóban egyszerűen integrálta-e – Hans Küng szavaival – a katolikus egyház a zsinattal a reformátori és a felvilágosult-modern paradigmát?

Annál is inkább aktuálisak ezek a kérdések, mert széles körben elterjedt a vélemény, hogy a II. Vatikáni zsinat új kezdetet jelentett az egyház történetében, és hogy a zsinat szellemének (nem annyira betűjének) köszönhetően a dogmák, az egyházi struktúra, a hagyományok az állandó változás fázisában vannak.

Fokozta az ezzel kapcsolatos érdeklődést az a tény, hogy XVI. Benedek pápa – még mint a Hittani Kongregáció prefektusa – állást foglalt már ezekben a kérdésekben. Ráadásul az ő személyében most azon élő kevesek egyike került a pápai trónra, aki a zsinatnak egyik fontos teológusa, *peritusa* volt. Ebben a lényeges kérdésben, amely nem pusztán hermeneutikai problémát jelent, hanem érinti az egyház önértelmezésének kérdését, valamint az egyház és a modernitás kapcsolatát is, miként foglal most állást? Hogyan értékeli pápaként a zsinatot? Beszél-e a zsinat lehetséges értelmezéséről? Nagy várakozás előzte meg ezért 2005. december 8-át, a zsinat lezárásának negyvenedik évfordulóját.

Nem sokkal az évfordulót megelőzően, 2005. november 29-én jelent meg Walter Brandmüller tollából egy rövid írás az *Avvenire* (az olasz katolikus püspöki kar napilapja) hasábjain, amelyet – tartalma alapján – akár a későbbi pápai értékelés „előszavának” tekinthetünk. Brandmüller a Történelmi Tudományok Pápai Bizottságának elnöke, a későközépkori egyetemes zsinatok érdemes kutatója.

A II. Vatikáni zsinat a zsinatok történetében című cikkének célkitűzése, hogy a II. Vatikáni zsinatot elhelyezze az egyetemes zsinatok sorában. A II. Vatikáni zsinatot valóban több jellemzője is megkülönbözteti a megelőző egyetemes zsinatoktól, írja Brandmüller. Az I. Vatikáni zsinat óta eltelt időben az egyház világegyház lett, és a II. Vatikáni volt az első egyetemes zsinat, amely már a világegyházat reprezentálta. Továbbá „sosem került sor arra, mint ami 1962-ben történt, hogy az egész világról közel ezer újságíró akkreditáltak a zsinathoz. Így a II. Vatikáni zsinat lett minden idők legismertebb zsinata, és elsőrangú, az egész világnak szóló média-esemény lett belőle.” A zsinat abban is egyedülállónak bizonyult, hogy nem ítélte el senkit, és nem bocsátott ki törvényeket sem. „Inkább az egyetemes zsinat új típusát valósította meg: a pasztorális zsinatét, amely az Evangéliumot akarta közel hozni a mai világhoz.” Brandmüller azonban felveti, hogy „a történelmi fejlődés fényében a II. Vatikáni zsinat messzire látónak bizonyult volna, ha – XII. Piusz nyomdokain – vette volna a bátorságot a kommunizmus nyílt elítéléséhez.”

A jellegzetességek előszámlálása után Brandmüller a többi egyetemes zsinat között helyezi el a II. Vatikánit. Mind az I., mind a II. Vatikáni zsinat után skizmára került sor (1871-ben az ókatolikus szakadásra, amely elutasította a pápai tévedhetetlenség dogmáját, 1988-ban pedig Lefebvre érsekére). Bármennyire különbözőnek is tűnik a két szakadás, annyiban mégis megegyeznek, hogy visszautasítják az egyház életének és tanításának legitim fejlődését.

Brandmüller cikkének utolsó része talán a legfigyelemreméltóbb: itt ugyanis a II. Vatikánium és a többi zsinatok, illetve a hagyomány viszonyát kívánja tisztázni. Egyetlen zsinatnak sem feladata, hogy új tartalmakat adjon hozzá a hitletéteményhez, vagy hogy

megszüntessen bármilyen áthagyományozott tanítást. Inkább arról van szó, hogy minden zsinat a hagyományt értelmezi és alkalmazza: a zsinaton „a fejlődés, tisztázás, megkülönböztetés folyamata zajlik, a Szentlélek segítségével, és e folyamaton keresztül minden egyes zsinat a saját végleges tanításával szerves részként illeszkedik be az egyház teljes hagyományába. (...) Egy zsinat nem mondhat ellene a megelőző zsinatoknak, hanem azokat csak kiegészíti, pontosítja, folytatja.” Mindez igaz a II. Vatikáni zsinatra is, amely egy az egyetemes zsinatok közül: nem azokon kívül, vagy azok felett, hanem az egyház egyetemes zsinatainak sorában helyezkedik el. Maga a II. Vatikánum is elismerte mindezt, amikor olyan bőségesen hivatkozott a megelőző zsinatok és pápák tanítására, az egyházatyákra és a nagy teológusokra.

Mindez létfontosságú a II. Vatikáni zsinat értelmezése szempontjából: utóbbit is csak a hagyomány egészén belül lehet értelmezni. „Ezzel a háttérrel, a ma divatos megkülönböztetés »zsinat előtti« és »zsinat utáni« között teológiai és történelmi szinten nagyon kérdéses. Egy zsinat sosem célpont vagy kiindulási pont, amely tagolni képes az egyház történetét, vagy egyenesen az üdvösségtörténetet. Egy zsinat inkább egy olyan láncolatnak egy szeme, amelynek a végét senki sem ismeri, a történelem és az egyház Urán kívül.”

E prologusnak beillő írás után, XVI. Benedek pápa végül nem a Szeplőtelen fogantatás ünnepén elmondott homíliájában beszélt átfogóan a zsinat értelmezéséről, hanem a Kúriához intézett hagyományos év végi beszédében (december 22-én), amelyet tartalmát ismerve igen jelentős, programadó nyilatkozatnak tarthatunk. A beszéd visszatekint a 2005-ös év fontos eseményeire (II. János Pál pápa betegségének végső szakasza és halála, a kölni ifjúsági találkozó, a püspöki szinódus, és a pápaválasztás), de a legnagyobb figyelmet kétségkívül a II. Vatikáni zsinatnak szenteli, nem kerülve meg az értelmezés vitatott kérdéseit sem.

A pápa a következő kérdést tette fel: „Az egyház sok részében miért folyt annyira nehezen a zsinat recepciója?” Válasza pedig a következő: a problémák a zsinat két ellentétes, egymással vitatkozó interpretációjából fakadnak. Az egyik a diszkontinuitás és törés hermeneutikája, a másik pedig a kontinuitásé: „a reform hermeneutikája, a megújulás az egyetlen alany – az egyház folytonosságában.”

Ennek a kétfajta hermeneutikának a szembeállítása nem teljes újdonság: néhány évvel korábban Avery Dulles SJ bíboros, neves amerikai teológus (a zsinat megnyitására emlékező cikkében) szintén „az interpretációk konfliktusát” diagnosztizálta (*America* folyóirat, vol. 188 No.6., 2003). Ő akkor négy olyan tényezőt talált, ami különösen is megnehezíti a zsinat értelmezését. Az első, hogy a zsinati atyák, VI. Pál pápa vezetésével, a zsinati szövegeknél az elérhető legteljesebb egyetértésre helyezték a hangsúlyt, hogy a szövegek egyetlen jelentős kisebbséget se zárjanak ki. Továbbá a zsinat – XXIII. János pápa szándékát követve – nem kívánt elítélni senkit, a dokumentumok nyilvánvalóan irénikusak. Harmadsorban a zsinat a nyugati világ történelmének egy olyan szakaszában folyt le, amelyet kivételes optimizmus, az ember erejébe, hatalmába vetett határtalan bizalom jellemezett. Úgy tűnt, a keresztényeknek is ehhez kell csatlakozniuk. Végül pedig a zsinat utáni időszakban a média az újdonságot hangsúlyozta. A média a tenyerén hordta a progresszív teológusokat, akik olyan könyveket írtak, melyek lerombolni látszottak a zsinat előtti katolicizmus épületét. Ebben a légkörben a zsinat korai magyarázói azt sugallták, hogy a zsinati dokumentumok – a felszínen láthatatlan – forradalmi következtetéseket tartalmaztak; többen javasolták, hogy a zsinati dokumentumok nem egyértelmű részeit a diszkontinuitás szellemében kell érteni; ismét mások a zsinati dokumentumok szellemére hivatkoztak a betűvel ellentétben. A zsinat utáni első évtizedet ez a szemlélet uralta, míg nem a hetvenes évek közepén feltűnt egy másfajta interpretációs iskola. Utóbbit Henri de Lubac, Hans Urs von Balthasar, Joseph Ratzinger fémjelezte, akik a *Communio* folyóiratot alapították (sokak szerint a *Concilium* folyóirat ellensúlyozására); a

Communio szerzői a zsinatot a kontinuitás hermeneutikája jegyében kívánták értelmezni. A II. János Pál pápa által a zsinat befejezésének huszadik évfordulójára összehívott rendkívüli püspöki szinódus is a kontinuitás hermeneutikájának elveit kívánta alkalmazni: ezek szerint nem lehet ellentétes a zsinat szelleme és betűje, a zsinatot az egyházi hagyománnyal, a korábbi zsinatokkal összefüggésben kell értelmezni.

XVI. Benedek pápa beszédének tónusa, a kontinuitás hermeneutikájának képviselője tehát egyáltalán nem meglepő. Újdonság viszont az, ahogyan a pápa mélyrehatóan elemzi ezt az attitűdöt, illetve azt, hogy a zsinat hogyan járult az egyház és a modernitás új viszonyához.

Először is – Avery Dulles gondolataihoz nagyon hasonlóan – a pápa kifejti, milyen nem kívánatos következményei lehetnek, ha azt hangsúlyozzuk ki, hogy a zsinat szakítást jelentett a „zsinat előtti” egyházzal. Ebben az esetben ugyanis a zsinat igazi szellemét azokban az újdonságokra indító ösztönzésekben keressük, amelyek a szövegekben találhatóak; s mivel maguk a szövegek csak tökéletlenül tükrözik vissza a zsinat szellemét, ezért túl kell lépni azokon, hogy az újnak helyet adjunk, melyben a zsinat igazi (egzaktul körül nem határolható) szelleme fejeződik ki. Mindezzel állítja szembe a pápa a reform hermeneutikáját, amely XXIII. János és VI. Pál pápák óhajának megfelelően azt keresi, az egyház változatlan tanítását hogyan lehet úgy elmélyíteni és bemutatni, hogy az megfeleljen korunk igényeinek. Ez nem könnyű feladat, mivel új reflexiót, megértést igényel: „világos az is, hogy az új megfogalmazás csak akkor tud megérni, ha az igazság tudatos megértéséből fakad, másrészt pedig a hitre való reflexió megkívánja a hitből való életet”. Amennyiben a hűségnek és a dinamikának ez a fajta szintézise irányította a zsinat recepcióját, az új gyümölcsöket teremt, állapítja meg a pápa. „Negyven évvel a zsinat után rámutathatunk arra, hogy a pozitívum nagyobb és életerősebb annál, mint amilyenek az 1968 körüli nyugtalan években tűnt. Ma látjuk, hogy a jó mag, bár lassan fejlődik, de növekszik, és így növekszik mély hálánk is azért a munkáért, amit a zsinat elvégzett.”

Ez után tér rá XVI. Benedek pápa elemzésének legizgalmasabb részére: arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi indokolhatta mégis azt, hogy olyan könnyű a törést látni a zsinat előtti és utáni egyházi tanítás között. Az általa adott válasz nemcsak a zsinat értelmezéséhez ad fontos támpontokat, hanem az egyház modern kori történetének, önértelmezésének megértéséhez is.

A zsinat második részének legfontosabb feladata az volt, hogy új módon határozza meg az egyház és a modern kor viszonyát, amely a Galilei-pertől kezdve egyre problematikusabb volt. Erre korábban nem nyílt mód, hiszen mint tudjuk, a 19. század a modern kornak azt az arcát mutatta fel, amely olyan államot akart, ahol az egyháznak nincsen helye, és olyan természettudományt idealizált, amelynek nincsen szüksége „Isten hipotézisére”. Minderre a katolikus egyház kemény elítéléssel válaszolt. Változott azonban a helyzet a 20. században, s a zsinat idején három nagy kérdéskör várt válaszra: „Szükség volt arra, hogy új módon határozzák meg a hit és a modern tudományok viszonyát; ez vonatkozott nemcsak a természettudományokra, hanem a történettudományra is (...) Másodszer új módon kellett meghatározni az egyház és a modern állam viszonyát, amely különböző vallású és ideológiájú emberek számára ad helyet, és részrehajlás nélkül viszonyul a különböző vallásokhoz (...) Általánosabban függ ezzel össze, harmadik helyen a vallási türelem problémája – olyan kérdés, amely a keresztény hit és a világvallások közötti viszony új definícióját igényelte.” Ezekben a fontos témákban természetesen újdonságokat hozott a zsinat, amik első látásra törésnek tűnhetnek a korábbiakhoz képest. Azonban ha egyenként vizsgáljuk meg ezeket, akkor kitűnik az is, hogy az alapelveket illetően megmaradt a folytonosság. „A folytonosságban meglévő újdonságnak ebben a folyamatában meg kellett tanulnunk a korábinál konkrétan megértenünk, hogy az egyháznak az esetleges dolgokat érintő döntéseinek – például a liberalizmus egyes konkrét formáit vagy a Biblia liberális értelmezését – szükségképpen esetlegeseknek kellett lenniük, éppen azért, mert olyan

meghatározott valóságokra vonatkoznak, amelyek önmagukban változóak. Meg kellett tanulnunk felismerni, hogy az ilyen döntésekben csak az elvek azok, amelyek az állandó szempontot fejezik ki, gyakran a háttérben maradva, és a döntést így befolyásolva. A konkrét formák viszont, amelyek a történelmi helyzettől függenek, és ezért változásnak vannak alávetve, nem állandóak ugyanolyan módon. Így az alapkérdések érvényesek maradnak, míg az új helyzetekhez való alkalmazásuk formái változhatnak.”

Erre konkrét példát is hoz a pápa, nevezetesen a vallásszabadság problémáját, hiszen itt a legnyilvánvalóbb a markáns diszkontinuitás a zsinati tanítás és a korábbi egyházi döntések között: amennyiben a vallásszabadság egyszerűen az igazság megtalálhatóságát tagadó relativizmus „kanonizációja”, akkor elfogadhatatlan egy olyan ember számára, aki hisz abban, hogy az ember képes megismerni az igazságot. Elfogadható azonban akkor, ha a vallásszabadságra úgy tekintünk, mint ami az emberi együttélés követelménye, sőt mint ami az igazságnak a következménye, melyet kívülről senkire sem lehet ráerőltetni. A II. Vatikáni zsinat ilyen értelemben tette magáévá a modern állam egyik lényeges alapelvét; s így összhangba került Jézus tanításával és a vértanúk egyházával. A vallásszabadság esetében tehát az egyház valóban újragondolta és módosította történelmi döntéseit, „de ebben a látszólagos törésben megtartotta és elmélyítette saját természetét és igazi önazonosságát”.

Végül a beszéd mai szemmel értékeli a zsinatnak a világra való nyitását: a zsinatnak a világ felé tett lépése ismét a hit és az ész örök problémáját veti fel. Ahogyan a szentírási hit kapcsolatba lépett a görög kultúrával, illetve ahogyan a 13. században főként Aquinói Szent Tamás segítette elő a hit és az arisztotelészi filozófia új találkozását, úgy a II. Vatikáni zsinattal elérkezett az idő arra, hogy a keresztény hit dialógusba kezdjen a modern ésszel. „Most ezt a dialógust kell kibontakoztatni nagy szellemi nyitottsággal, de egyben a szellemek megkülönböztetésében megnyilvánuló olyan világossággal is, melyet a világ joggal vár el tőlünk éppen ebben a pillanatban. Így fordíthatjuk ma tekintetünket hálással a II. Vatikáni zsinat felé: ha a megfelelő hermeneutikától vezetve olvassuk és fogadjuk be, akkor egyre nagyobb erővé válhat az egyház mindig szükséges megújulásában.” Azaz, az egyház és a modern (posztmodern?) kor viszonyában a II. Vatikáni zsinat – az egyház reformja – sem mondta ki az utolsó szót. S hozzátehetjük még, hogy a zsinatnak fentebb bemutatott új olvasata minden bizonnyal feladja a leckét azoknak is, akik a II. Vatikáni zsinat történetét „sine ira et studio” kívánják megírni.